Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
TAMARA ĆAPETA
της 20ής Νοεμβρίου 2025[1]

Υπόθεση C-522/24

BG
κατά
Ministero della Difesa,
παρισταμένης της:
Presidenza del Consiglio dei Ministri

[αίτηση του Consiglio di Stato
(Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιταλία)
για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Προδικαστική παραπομπή – Οδηγία 2000/78/ΕΚ – Η έννοια των "πεποιθήσεων" κατά το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78 – Προσωπικές απόψεις για τον εμβολιασμό κατά της COVID-19 – Απαίτηση περί εμβολιασμού επιβληθείσα στους στρατιωτικούς λόγω της πανδημίας COVID-19 – Άρνηση εμβολιασμού κατά της COVID-19 συνεπαγόμενη αναστολή καθηκόντων χωρίς καταβολή αποδοχών»

I. Εισαγωγή

1. Δύο έτη και πλέον έχουν παρέλθει από την επίσημη ανακοίνωση ότι η πανδημία COVID-19 δεν αποτελεί πλέον παγκόσμια κατάσταση έκτακτης ανάγκης[2]. Ωστόσο, το Δικαστήριο εξακολουθεί να καλείται να ερμηνεύσει τα νομικά ζητήματα που ανέκυψαν κατά την πανδημία.

2. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως. Ο προσφεύγων της κύριας δίκης (στο εξής: προσφεύγων) αρνήθηκε να εμβολιαστεί κατά της COVID-19 όπως επέβαλε η ιταλική νομοθεσία για τους στρατιωτικούς. Ως εκ τούτου, τέθηκε σε αναστολή των καθηκόντων του στο Ministero della Difesa (Υπουργείο Άμυνας, Ιταλία), καθού στην υπόθεση της κύριας δίκης (στο εξής: Υπουργείο Άμυνας ή καθού), χωρίς καταβολή αποδοχών, για διάστημα δύο περίπου μηνών, μετά το οποίο η απαίτηση περί εμβολιασμού καταργήθηκε και ο προσφεύγων επέστρεψε στην εργασία του.

[1] Γλώσσα του πρωτοτύπου: η αγγλική.

[2] Βλ., συναφώς, τη δήλωση του γενικού διευθυντή του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας, της 5ης Μαΐου 2023, διαθέσιμη στην ακόλουθη διεύθυνση: https://www.who.int/news-room/speeches/item/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing—5-may-2023.

3. Ο προσφεύγων υποστηρίζει ενώπιον του Consiglio di Stato (Συμβουλίου της Επικρατείας, Ιταλία), ήτοι του αιτούντος δικαστηρίου, ότι η αναστολή καθηκόντων που του επιβλήθηκε συνιστά δυσμενή διάκριση, προβάλλοντας ότι το εν λόγω μέτρο στηρίχθηκε αποκλειστικώς στις προσωπικές απόψεις του κατά του εμβολίου COVID-19, όπερ θεωρεί ότι συνιστά παράβαση των διατάξεων της οδηγίας 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου [3].

II. Τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, τα προδικαστικά ερωτήματα και η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

4. Για την αντιμετώπιση της πανδημίας COVID-19, το Υπουργείο Άμυνας επέβαλε στους στρατιωτικούς απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19. Η απαίτηση αυτή στηριζόταν στην Decreto-legge n. 44/21 (πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21) [4].

5. Το άρθρο 4 ter της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21, αφού κατέστησε τον εμβολιασμό κατά της COVID-19 ως ουσιώδη όρο άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας για ορισμένες κατηγορίες επαγγελματιών, επέβαλε ρητώς στους εργοδότες την υποχρέωση να επαληθεύουν ότι όλα τα μέλη του στρατιωτικού προσωπικού (μεταξύ άλλων κατηγοριών εργαζομένων που απαριθμούνταν στο εν λόγω άρθρο [5]) έχουν εμβολιαστεί. Ο μη εμβολιασμός υπαλλήλου συνεπαγόταν, κατά τη διάταξη αυτήν, άμεση αναστολή των καθηκόντων του. Στον υπάλληλο αυτόν δεν επιβάλλονταν πειθαρχικές κυρώσεις, η δε σχέση εργασίας του εξακολουθούσε να υφίσταται. Ο ίδιος κανόνας διευκρίνιζε επίσης ότι κατά τη διάρκεια της αναστολής καθηκόντων δεν οφείλονται αποδοχές ή άλλες απολαβές. Περαιτέρω όριζε ότι η αναστολή καθηκόντων παραμένει σε ισχύ έως ότου ο ενδιαφερόμενος ενημερώσει τον εργοδότη ότι ξεκίνησε ή ολοκλήρωσε την αρχική σειρά εμβολιασμού, ή έως τη χορήγηση της αναμνηστικής δόσης. Πάντως, ο ως άνω κανόνας διευκρίνιζε ότι η αναστολή καθηκόντων δεν μπορούσε να υπερβεί προθεσμία έξι μηνών αρχομένης στις 15 Δεκεμβρίου 2021.

6. Ο προσφεύγων είναι μέλος του στρατού, εργαζόμενος στο Υπουργείο Άμυνας ως μηχανικός, κατά κύριο λόγο σε δικό του γραφείο, πραγματοποιεί, όμως, συχνά συναντήσεις με άλλα μέλη του στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού του ίδιου διοικητικού φορέα, καθώς και με εκπροσώπους εξωτερικών επιχειρήσεων.

7. Ο προσφεύγων αρνήθηκε να εμβολιαστεί κατά της COVID-19, δήλωσε όμως διατεθειμένος να υποβάλλεται σε έλεγχο ανίχνευσης SARS-CoV-2 ανά 48 ώρες.

8. Με απόφαση της 10ης Ιανουαρίου 2022, το καθού έθεσε τον προσφεύγοντα σε αναστολή καθηκόντων χωρίς καταβολή αποδοχών. Το καθού δεν επέβαλε πειθαρχική κύρωση στον προσφεύγοντα ο οποίος διατήρησε τη θέση εργασίας του.

[3] Οδηγία, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ 2000, L 303, σ. 16, στο εξής: οδηγία 2000/78).

[4] Decreto-legge 1 aprile 2021, n. 44 – Misure urgenti per il contenimento dell'epidemia da COVID-19, in materia di vaccinazioni anti SARS-CoV-2, di giustizia e di concorsi pubblici (Πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44, της 1ης Απριλίου 2021, περί επειγόντων μέτρων για τον περιορισμό της πανδημίας COVID-19, όσον αφορά τον εμβολιασμό κατά του ιού SARS-CoV-2, τη δικαιοσύνη και τους δημόσιους διαγωνισμούς), η οποία κυρώθηκε με τον Legge 28 maggio 2021, n. 76 (νόμο 76 της 28ης Μαΐου 2021), όπως τροποποιήθηκε με την decreto legge 26 novembre 2021, n. 172 – Misure urgenti per il contenimento dell'epidemia da COVID-19 e per lo svolgimento in sicurezza delle attività economiche e sociali (πράξη νομοθετικού περιεχομένου 172, της 26ης Νοεμβρίου 2021, περί επειγόντων μέτρων για τον περιορισμό της πανδημίας COVID-19 και για την ασφαλή άσκηση των οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων), η οποία, κατόπιν τροποποιήσεων, κυρώθηκε με τον Legge 21 gennaio 2022, n. 3 (νόμο 3 της 21ης Ιανουαρίου 2022).

[5] Η απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 θεσπίστηκε αρχικώς για τους επαγγελματίες του κλάδου της υγείας και τους εργαζομένους στον τομέα της δημόσιας υγείας, στη συνέχεια για τους εργαζομένους σε δομές κοινωνικής φροντίδας και υγείας, και, τέλος, μεταξύ άλλων κατηγοριών, για το προσωπικό που υπηρετούσε στους τομείς της άμυνας, της ασφάλειας και της πολιτικής προστασίας.

9. Ο προσφεύγων άσκησε έκτακτη προσφυγή κατά της εν λόγω αποφάσεως ενώπιον του Προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας.

10. Το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας), ήτοι το αιτούν δικαστήριο, κλήθηκε, υπό τη γνωμοδοτική του ιδιότητα, να υποβάλει δεσμευτική γνωμοδότηση προς το Υπουργείο Άμυνας το οποίο είναι αρμόδιο να εξετάσει την ως άνω προσφυγή και να υποβάλει εισήγηση οριστικής αποφάσεως στον Πρόεδρο της Ιταλικής Δημοκρατίας.

11. Ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου ο προσφεύγων προέβαλε ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού εισάγει δυσμενή διάκριση και αντιβαίνει στο άρθρο 2, παράγραφος 2, της οδηγίας 2000/78, στηριζόμενος σε έξι λόγους.

12. Πρώτον, ο προσφεύγων προέβαλε ότι υπέστη άμεση δυσμενή διάκριση σε σχέση με το πολιτικό προσωπικό που εργάζεται στο καθού και ασκεί παρόμοια καθήκοντα, δεδομένου ότι στα μέλη του προσωπικού αυτού δεν επιβλήθηκε απαίτηση περί εμβολιασμού. Ισχυρίστηκε επίσης ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού του επιβλήθηκε με ίδιο κίνδυνο, κατά παράβαση του άρθρου 206 bis του νομοθετικού διατάγματος 66/10[6], κατά το οποίο η διοίκηση, αναλαμβάνοντας την ευθύνη για τον εμβολιασμό του προσωπικού, μπορεί να δηλώσει ότι πρέπει να χορηγηθούν ειδικά εμβόλια στο στρατιωτικό προσωπικό προκειμένου να μπορεί να κινητοποιηθεί υπό ιδιαίτερες επιχειρησιακές συνθήκες.

13. Δεύτερον, ο προσφεύγων προέβαλε ότι υπέστη έμμεση δυσμενή διάκριση σε σχέση με τους εμβολιασμένους στρατιωτικούς, αποκλειστικώς λόγω της αντίρρησής του να εμβολιαστεί, η οποία υπαγορεύθηκε από την προσωπική του άποψη ότι τα εμβόλια στερούνται έγκυρης επιστημονικής θεμελίωσης. Μολονότι ο προσφεύγων δήλωσε διατεθειμένος να υποβάλλεται σε έλεγχο ανίχνευσης SARS-CoV-2 ανά 48 ώρες, δεν του παρασχέθηκε η δυνατότητα αυτή, όπερ αντιβαίνει, κατά την άποψή του, στο άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/78.

14. Τρίτον, λόγω της θέσης του σε αναστολή καθηκόντων χωρίς την καταβολή αποδοχών, ο προσφεύγων αδυνατούσε να καλύψει τις ανάγκες του ιδίου και της οικογένειάς του, συμπεριλαμβανομένων των δύο ανήλικων θυγατέρων του, κατά τη διάρκεια της αναστολής αυτής. Ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι τούτο συνιστά παράβαση των άρθρων 1 και 24 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης).

15. Τέταρτον, ο προσφεύγων υποστήριξε αρχικώς ότι δεν ήταν σε θέση να ασκήσει το δικαίωμά του για ετήσια άδεια μετ’ αποδοχών. Κατά τη διαδικασία ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου, ο προσφεύγων έπαυσε να προβάλλει αυτόν τον λόγο ακυρώσεως, δεδομένου ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού καταργήθηκε από τις 25 Μαρτίου 2022[7].

16. Πέμπτον, ο προσφεύγων υποστήριξε ότι στερήθηκε αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κατά παράβαση του άρθρου 19 ΣΕΕ.

[6] Decreto legislativo 15 marzo 2010, n. 66 – Codice dell’ordinamento militare (Νομοθετικό διάταγμα 66 της 15ης Μαρτίου 2010, περί του Κώδικα των ενόπλων δυνάμεων).

[7] Το άρθρο 4 ter, παράγραφος 1, στοιχείο b, της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21 καταργήθηκε με το άρθρο 8 της decreto-legge 24 marzo 2022, n. 24 – Disposizioni urgenti per il superamento delle misure di contrasto alla diffusione dell’epidemia da COVID-19, in conseguenza della cessazione dello stato di emergenza (πράξης νομοθετικού περιεχομένου 24, της 24ης Μαρτίου 2022, περί επειγουσών διατάξεων για την άρση των μέτρων κατά της διάδοσης της πανδημίας COVID-19, κατόπιν της λήξης της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, στο εξής: πράξη νομοθετικού περιεχομένου 24/22).

17. Έκτον, ο προσφεύγων ζητεί να αποκατασταθεί η ζημία που υπέστη λόγω της δυσμενούς διάκρισης, διά της επιβολής παραδειγματικής και αποτρεπτικής κύρωσης κατά την έννοια του άρθρου 17 της οδηγίας 2000/78.

18. Επιπλέον, ο προσφεύγων ζήτησε από το αιτούν δικαστήριο να υποβάλει στο Δικαστήριο έξι προδικαστικά ερωτήματα σε σχέση με έκαστο των λόγων της προσφυγής.

19. Το καθού θεωρεί ότι το αιτούν δικαστήριο πρέπει να απορρίψει την προσφυγή. Κατά την άποψή του, η επίμαχη απαίτηση περί εμβολιασμού θεσπίστηκε νομίμως ως ειδική νομική απαίτηση με το άρθρο 4 ter της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21.

20. Το αιτούν δικαστήριο απέρριψε τον πέμπτο και τον έκτο λόγο της προσφυγής καθώς και τα αντίστοιχα προδικαστικά ερωτήματα που πρότεινε ο προσφεύγων, έλαβε δε υπόψη την παραίτηση του προσφεύγοντος από τον τέταρτο λόγο της προσφυγής. Ωστόσο, το δικαστήριο αυτό αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως για τα λοιπά ερωτήματα που πρότεινε ο προσφεύγων.

21. Προκαταρκτικώς, το αιτούν δικαστήριο επισήμανε ότι τα ζητήματα που θέτει ο προσφεύγων είναι αβάσιμα διότι η νομιμότητα του εθνικού μέτρου που υποχρεώνει το υγειονομικό προσωπικό να εμβολιαστεί κατά της COVID-19, το οποίο επίσης θεσπίστηκε με την πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21, έχει ήδη εξετασθεί και επιβεβαιωθεί από το Corte costituzionale (Συνταγματικό Δικαστήριο, Ιταλία) με τις αποφάσεις 14/2023, 15/2023 και 185/2023. Κατά το αιτούν δικαστήριο, οι αρχές που διατυπώνονται με τις αποφάσεις αυτές, οι οποίες είναι παρεμφερείς με εκείνες που προβλέπονται στις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης που επικαλείται ο προσφεύγων, ισχύουν και για την επίμαχη στην υπόθεση της κύριας δίκης απαίτηση περί εμβολιασμού των στρατιωτικών.

22. Όσον αφορά τον πρώτο λόγο της προσφυγής, το αιτούν δικαστήριο επισήμανε ότι η οδηγία 2000/78 θεσπίζει κανόνες για την ίση μεταχείριση στον χώρο εργασίας, οι οποίοι εφαρμόζονται υπό κανονικές συνθήκες. Εντούτοις, όπως ορίζεται στο άρθρο 2, παράγραφος 5, της οδηγίας, οι κανόνες αυτοί δεν θίγουν τα μέτρα που προβλέπει η εθνική νομοθεσία και τα οποία, σε μια δημοκρατική κοινωνία, είναι αναγκαία για τη δημόσια ασφάλεια και την προστασία της υγείας. Το αιτούν δικαστήριο προσέθεσε ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού θεσπίστηκε λόγω των εξαιρετικών περιστάσεων και ότι τα εμβόλια κατά της COVID-19 είχαν πιστοποιηθεί ως ασφαλή. Η νομοθετική απόφαση περί θεσπίσεως της απαίτησης περί εμβολιασμού των στρατιωτικών –οι οποίοι, σε αντίθεση με το πολιτικό προσωπικό, καλούνται, σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης, να προστατεύσουν τη δημόσια ασφάλεια και έχουν επαφές με την κοινότητα ως μέλη των ενόπλων δυνάμεων– αποτελούσε, κατά τον κρίσιμο χρόνο, εύλογο και πρόσφορο μέτρο για τη διαφύλαξη της υγείας τόσο των στρατιωτικών όσο και του κοινού εν γένει. Επομένως, κατά το αιτούν δικαστήριο, η κατάσταση του στρατιωτικού προσωπικού και εκείνη του πολιτικού προσωπικού δεν είναι συγκρίσιμες και, ως εκ τούτου, η δυσμενής διάκριση που προβάλλει ο προσφεύγων δεν υφίσταται.

23. Όσον αφορά τον δεύτερο λόγο της προσφυγής, το αιτούν δικαστήριο επισήμανε ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού δεν ήταν δυσανάλογη, δεδομένου ότι κατά τον κρίσιμο χρόνο δεν υπήρχε άλλο κατάλληλο μέτρο. Η μέθοδος του ελέγχου ανίχνευσης, ως εναλλακτική απαίτηση έναντι του εμβολιασμού, χρησιμοποιούνταν σε ευρύτερο πλαίσιο για την πρόσβαση σε δημόσιους χώρους ατόμων που δεν ανήκαν στις υπαγόμενες στην απαίτηση περί εμβολιασμού κατηγορίες. Το δε κόστος του ελέγχου αυτού, ο οποίος έπρεπε να επαναλαμβάνεται κάθε δύο έως τρεις ημέρες, δεν θα ήταν διαχειρίσιμο και θα συνιστούσε υπέρμετρη επιβάρυνση για το σύστημα

υγείας. Επιπλέον, δεδομένου ότι τα αποτελέσματα του ελέγχου δεν ήταν διαθέσιμα αμέσως μετά την εξέταση, καθίσταντο παρωχημένα, διότι το πρόσωπο που υποβλήθηκε στον έλεγχο θα μπορούσε να έχει μολυνθεί κατά το χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από τη διενέργεια του ελέγχου έως την παραλαβή των αποτελεσμάτων.

24. Επί του τρίτου λόγου της προσφυγής το αιτούν δικαστήριο επισήμανε ότι η αναστολή καθηκόντων των μη εμβολιασμένων υπαλλήλων, η οποία διήρκεσε λίγο περισσότερο από δύο μήνες, συνάδει με την υποχρέωση ασφάλειας που υπέχει ο εργοδότης και ότι το δικαίωμα στην εργασία που κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην δικαίωμα άσκησης της εργασιακής δραστηριότητας, όταν αυτή αποτελεί κίνδυνο για τη δημόσια υγεία και ο εργαζόμενος επιλέγει να μη συμμορφωθεί προς τις διατάξεις για την ασφάλεια στην εργασία, συμπεριλαμβανομένης της απαίτησης περί εμβολιασμού κατά της COVID-19. Επομένως, η απαίτηση περί εμβολιασμού, καίτοι αντίθετη προς τις προσωπικές απόψεις του προσφεύγοντος, συνιστούσε εύλογο και αναλογικό μέτρο υπέρ της δημόσιας υγείας, η δε ηθελημένη μη συμμόρφωση του προσφεύγοντος προς την απαίτηση αυτή δικαιολογούσε την αναστολή των καθηκόντων του χωρίς την καταβολή αποδοχών.

25. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας) αποφάσισε να αναστείλει την ενώπιόν του διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Λαμβανομένου υπόψη ότι η Διοίκηση δεν έκρινε αναγκαίο να επιβάλει στους στρατιωτικούς υποχρέωση εμβολιασμού κατά την έννοια του άρθρου 206 bis του decreto legislativo n. 66/10 (νομοθετικού διατάγματος 66/10), για τη συγκεκριμένη εργασία, αναλαμβάνοντας η ίδια την ευθύνη για τα αποτελέσματα του εμβολίου, πρέπει να γίνει δεκτό ότι αντιβαίνει στην οδηγία [2000/78] πράξη μεταφοράς στην εθνική έννομη τάξη όπως η decreto-legge n. 172/21 (πράξη νομοθετικού περιεχομένου 172/21), καθ' ο μέρος τροποποιεί την decreto-legge n. 44/21 (πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21) με την προσθήκη του άρθρου 4 ter, παράγραφος [1], στοιχείο b, με το οποίο επιβάλλεται στον στρατιωτικό υποχρέωση εμβολιασμού παρά την αντίθεσή του σε αυτόν, υπό την έννοια ότι επιβάλλεται στον στρατιωτικό η υποχρέωση να υποβληθεί σε τέτοια υγειονομική μεταχείριση, η οποία βρίσκεται ακόμη σε πειραματικό στάδιο, με ίδια ευθύνη και ίδιο κίνδυνο, ως πρόσθετη προϋπόθεση για να μπορεί να εργαστεί στον ίδιο χώρο εργασίας στον οποίο εργάζεται πολιτικό προσωπικό από το οποίο δεν ζητείται να υποβληθεί στον εν λόγω εμβολιασμό μολονότι ασκεί καθήκοντα τα οποία είναι, από απόψεως μολυσματικότητας και μεταδοτικότητας στον άνθρωπο, ανάλογα με τα καθήκοντα που ασκεί το στρατιωτικό προσωπικό;

2) Δεδομένου ότι, κατά την ιταλική ρύθμιση περί προσβάσεως στον χώρο εργασίας και σε χώρους στους οποίους επικρατεί συνωστισμός, όπως δημόσια μέσα μεταφοράς, στάδια και εστιατόρια, για τους εργαζομένους που δεν υπάγονται στην decreto-legge n. 172/21 (πράξη νομοθετικού περιεχομένου 172/21), η βεβαίωση εμβολιασμού ή η βεβαίωση αρνητικού αποτελέσματος σε διαγνωστικό έλεγχο που πραγματοποιήθηκε προ 48 ωρών θεωρούνται ισοδύναμες, πρέπει να γίνει δεκτό ότι αντιβαίνει στο άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β', της οδηγίας [2000/78] μέτρο όπως η πράξη νομοθετικού περιεχομένου 172/21, καθ' ο μέρος τροποποιεί την πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21 με την προσθήκη του άρθρου 4 ter, παράγραφος 1, στοιχείο b, με το οποίο επιβάλλεται στον στρατιωτικό υπάλληλο υποχρέωση εμβολιασμού, αντιθέτως προς τις προσωπικές πεποιθήσεις του, ως αναγκαία προϋπόθεση για να μπορεί να εργαστεί στον ίδιο χώρο εργασίας στον οποίο εργάζονται στρατιωτικοί οι οποίοι, βάσει των προσωπικών πεποιθήσεών τους, έκριναν σκόπιμο να εμβολιαστούν ακόμη και χωρίς να υπέχουν τέτοια υποχρέωση, τούτο δε μολονότι ο μη εμβολιασμένος

στρατιωτικός είναι διατεθειμένος, και εν πάση περιπτώσει υποχρεωμένος, να προσκομίζει ανά χρονικά διαστήματα βραχύτερα των 48 ωρών το αρνητικό αποτέλεσμα διαγνωστικού ελέγχου COVID-19;

3) Πρέπει να γίνει δεκτό ότι το μέτρο που προβλέπεται στην πράξη νομοθετικού περιεχομένου 172/21 που συμπληρώνει την πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21, της οποίας το άρθρο 4 ter, παράγραφος 3, εμποδίζει τον εργαζόμενο στον οποίο έχει επιβληθεί αναστολή καθηκόντων, λόγω μη συμμόρφωσης προς την υποχρέωση εμβολιασμού, να συντηρήσει, με νόμιμο τρόπο, την οικογένειά του και να παράσχει την προστασία και τη φροντίδα που απαιτούνται για την καλή διαβίωση των ανήλικων θυγατέρων του, συνιστά παράβαση των άρθρων 1 και 24 του [Χάρτη] κατά την έννοια του άρθρου 24 του Χάρτη;»

26. Ο προσφεύγων της κύριας δίκης, η Γαλλική και η Ιταλική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου.

27. Στις 10 Ιουλίου 2025 διεξήχθη επ' ακροατηρίου συζήτηση κατά την οποία ο προσφεύγων της κύριας δίκης, η Ιταλική Κυβέρνηση και η Επιτροπή ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους.

III. Ανάλυση

28. Τα δύο πρώτα προδικαστικά ερωτήματα του αιτούντος δικαστηρίου πρέπει να εξετασθούν από κοινού. Με τα ερωτήματα αυτά, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν η ιταλική νομοθεσία η οποία επιβάλλει στους στρατιωτικούς απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 αντιβαίνει στην οδηγία 2000/78 για τον λόγο ότι εισάγει δυσμενή διάκριση απαγορευόμενη από την οδηγία.

29. Προκειμένου να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα αυτά, πρέπει κατ' αρχάς να εξετασθεί αν η οδηγία 2000/78 έχει εφαρμογή σε ρύθμιση όπως η περιγραφόμενη από το αιτούν δικαστήριο (Α).

30. Εάν η οδηγία τυγχάνει εφαρμογής, πρέπει να εκτιμηθεί αν η επίμαχη εθνική ρύθμιση συνιστά άμεση ή έμμεση διάκριση και, στην τελευταία αυτή περίπτωση, αν μια τέτοια διάκριση μπορεί να δικαιολογηθεί (Β).

A. Προτεινόμενη απάντηση: η οδηγία 2000/78 δεν έχει εφαρμογή στις περιστάσεις της υπό κρίση υπόθεσης

1. Άνιση μεταχείριση βάσει του είδους του επαγγέλματος

31. Η οδηγία 2000/78 απαγορεύει τις διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας βάσει των ακόλουθων λόγων: θρησκεία ή πεποιθήσεις, αναπηρία, ηλικία και γενετήσιος προσανατολισμός[8].

[8] Άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78.

32. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, η απαρίθμηση των λόγων στο άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78 είναι εξαντλητική και η οδηγία αυτή δεν αφορά τις διακρίσεις βάσει του είδους του επαγγέλματος ή του τόπου εργασίας[9].

33. Από το εθνικό νομικό πλαίσιο προκύπτει ότι η διάταξη που επέβαλε τον υποχρεωτικό εμβολιασμό κατά της COVID-19 αρχικώς αφορούσε τους επαγγελματίες του τομέα της υγείας και τους εργαζομένους στον τομέα της δημόσιας υγείας και εν συνεχεία διευρύνθηκε ώστε να περιλαμβάνει τους εργαζομένους σε δομές κοινωνικής φροντίδας και υγείας και, εν τέλει, το προσωπικό των τομέων άμυνας, ασφάλειας και πολιτικής προστασίας, συμπεριλαμβανομένου του στρατιωτικού προσωπικού που εργαζόταν για το Υπουργείο Άμυνας.

34. Εντούτοις, το πολιτικό προσωπικό που εργαζόταν για το Υπουργείο Άμυνας δεν ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής της ως άνω υποχρέωσης και δεν ήταν υποχρεωμένο να εμβολιαστεί κατά της COVID-19 προκειμένου να συνεχίσει να εργάζεται.

35. Συνεπώς, η προβλεπόμενη στο άρθρο 4 ter της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21 απαίτηση περί εμβολιασμού καθιέρωσε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ του στρατιωτικού και του πολιτικού προσωπικού του Υπουργείου Άμυνας. Η διαφορετική αυτή μεταχείριση βασίστηκε στα καθήκοντα που ασκούν αντιστοίχως οι δύο αυτές ομάδες προσώπων. Ωστόσο, η διαφοροποίηση αυτή δεν συγκαταλέγεται στους απαγορευόμενους λόγους διακρίσεων κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78.

36. Ως εκ τούτου, όπως υποστήριξαν η Γαλλική Κυβέρνηση και η Επιτροπή, η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ στρατιωτικού και πολιτικού προσωπικού όσον αφορά την απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 δεν θέτει σε εφαρμογή την οδηγία 2000/78.

37. Κατά συνέπεια, ο προσφεύγων δεν μπορεί να στηριχθεί στην οδηγία αυτή για να υποστηρίξει ότι η επίμαχη ιταλική νομοθεσία απαγορευόταν λόγω του ότι καθιέρωνε διαφορετική μεταχείριση μεταξύ του στρατιωτικού και του πολιτικού προσωπικού που εργαζόταν στο Υπουργείο Άμυνας.

2. Οι πεποιθήσεις ως λόγος απαγορευόμενος από την οδηγία 2000/78

38. Ένας από τους λόγους διακρίσεων που απαγορεύει η οδηγία 2000/78 είναι η «θρησκεία ή οι πεποιθήσεις». Συνακόλουθα, η οδηγία αυτή μπορεί να έχει εφαρμογή αν η επίμαχη νομοθεσία πράγματι καθιέρωσε άμεση ή έμμεση διαφορετική μεταχείριση λόγω των προσωπικών πεποιθήσεων του προσφεύγοντος.

39. Επομένως, το ζήτημα που τίθεται είναι αν οι προσωπικές απόψεις του προσφεύγοντος, λόγω των οποίων επέλεξε να μην εμβολιαστεί, μπορούν να χαρακτηρισθούν ως «πεποιθήσεις» κατά την έννοια του άρθρου 1 της οδηγίας 2000/78.

[9] Βλ. απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 2024, Zetschek (C-349/23, EU:C:2024:889, σκέψη 25 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

40. Η οδηγία 2000/78 δεν παρέχει ορισμό ως προς το τι συνιστούν πεποιθήσεις για τους σκοπούς της εφαρμογής της [10].

41. Εντούτοις, η νομολογία του Δικαστηρίου παρέχει ορισμένες ενδείξεις για την κατανόηση της έννοιας αυτής.

42. Το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι, δεδομένου ότι το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78 αναφέρεται στις έννοιες της «θρησκείας» και των «πεποιθήσεων» από κοινού, για την εφαρμογή της οδηγίας οι δύο αυτοί όροι αποτελούν *τις δύο όψεις ενός και του αυτού λόγου διάκρισης* ο οποίος καλύπτει τόσο τις θρησκευτικές όσο και τις φιλοσοφικές ή πνευματικές πεποιθήσεις [11].

43. Το Δικαστήριο έκρινε περαιτέρω ότι η διάκριση λόγω «θρησκείας ή πεποιθήσεων» πρέπει να διακρίνεται από τη διάκριση λόγω «πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης» [12].

44. Συναφώς, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η οδηγία 2000/78 «δεν καλύπτει ούτε τις πολιτικές ή συνδικαλιστικές πεποιθήσεις, ούτε και τις καλλιτεχνικές, αθλητικές, αισθητικές *ή άλλες πεποιθήσεις ή προτιμήσεις*» [13].

45. Επιπλέον, το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι το δικαίωμα στην ελευθερία συνείδησης και θρησκείας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 10, παράγραφος 1, του Χάρτη, αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα του κρίσιμου πλαισίου για την ερμηνεία της οδηγίας 2000/78 [14]. Το δικαίωμα αυτό του Χάρτη αντιστοιχεί στο δικαίωμα που κατοχυρώνεται στο άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (στο εξής: ΕΣΔΑ), το οποίο προστατεύει την «ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας». Συνεπώς, η ερμηνεία του όρου «πεποιθήσεις» κατά την ΕΣΔΑ είναι κρίσιμη και για την κατανόηση της έννοιας αυτής στο πλαίσιο του δικαίου της Ένωσης.

46. Στην απόφαση Vavřička, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ) έκρινε ότι ο υποχρεωτικός εμβολιασμός δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ, διότι η προσωπική εναντίωση στον εμβολιασμό δεν εμπίπτει στην έννοια των πεποιθήσεων που προστατεύονται από το άρθρο 9 αυτής. Ειδικότερα, το εν λόγω δικαστήριο έκρινε ότι μια τέτοια προσωπική εναντίωση πρέπει να θεωρηθεί ως επικριτική γνώμη και όχι ως πεποιθήσεις που

[10] Ορισμός της έννοιας των «πεποιθήσεων» δεν προβλέπεται ούτε στη νομοθεσία των κρατών μελών ή σε διεθνές επίπεδο. Ωστόσο, σε ορισμένα κράτη μέλη η νομοθεσία συνοδεύεται από επεξηγηματικά έγγραφα τα οποία παρέχουν καθοδήγηση για τον ορισμό της έννοιας των πεποιθήσεων. Για παράδειγμα, στις Κάτω Χώρες, υιοθετήθηκε ο όρος «κοσμοθεωρία» (ήτοι, ευρέως εννοούμενη φιλοσοφική θεωρία, όπως ο ανθρωπισμός, χωρίς όμως να εκτείνεται σε κάθε θεώρηση της κοινωνίας) για να εξηγήσει τι μπορεί να περιλαμβάνει η έννοια των «πεποιθήσεων». Στην Ιταλία, σε διάφορες περιπτώσεις, τα εθνικά δικαστήρια έκριναν ότι οι «πεποιθήσεις» ως προστατευόμενος λόγος καλύπτουν, επί παραδείγματι, τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση καθώς και την πεποίθηση ενός προσώπου να μη φέρει όπλα, στην περίπτωση των αντιρρησιών συνείδησης. Βλ., συναφώς, Ευρωπαϊκή Επιτροπή – Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης και Καταναλωτών, Chopin, I., και Germaine, C., «A comparative analysis of non-discrimination law in Europe 2024 – The 27 EU Member States compared – Prepared by Isabelle Chopin and Catharina Germaine for the European network of legal experts in gender equality and non-discrimination», *Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, 2024, σ. 18 και 19.

[11] Βλ. αποφάσεις της 15ης Ιουλίου 2021, WABE και MH Müller Handel (C-804/18 και C-341/19, EU:C:2021:594, σκέψη 47), της 13ης Οκτωβρίου 2022, SCRL (Θρησκευτική αμφίεση) [C-344/20, στο εξής: SCRL (Θρησκευτική αμφίεση), EU:C:2022:774, σκέψη 26], και της 28ης Νοεμβρίου 2023, Commune d'Ans (C-148/22, EU:C:2023:924, σκέψη 22).

[12] Βλ. απόφαση SCRL (Θρησκευτική αμφίεση) (σκέψη 27 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

[13] Βλ. απόφαση SCRL (Θρησκευτική αμφίεση) (σκέψη 28) (η υπογράμμιση δική μου).

[14] Βλ. απόφαση SCRL (Θρησκευτική αμφίεση) (σκέψη 35 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

τυγχάνουν προστασίας δυνάμει της ΕΣΔΑ [15]. Στην υπόθεση εκείνη, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν μπορούσε βασίμως να χαρακτηρίσει την εναντίωση του P. Vavřička στον υποχρεωτικό εμβολιασμό ως φιλοσοφική πεποίθηση, εφόσον αυτός δήλωσε στο εθνικό δικαστήριο ότι η αντίθεσή του στον εμβολιασμό στηρίζεται στην άποψή του ότι ο εμβολιασμός αυτός είναι πρωτίστως επιβλαβής για την υγεία του και την υγεία των παιδιών του. Ως εκ τούτου, το ΕΔΔΑ αποφάνθηκε ότι «επικριτική γνώμη σχετικά με τον εμβολιασμό δεν δύναται να συνιστά πεποίθηση *αρκούντως εδραία, εμπεριστατωμένη, συνεκτική και σοβαρή*, ώστε να προστατεύεται από το άρθρο 9» [16].

47. Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι προσωπική γνώμη αντιτιθέμενη στον εμβολιασμό, όπως η στηριζόμενη σε ανησυχίες απτόμενες της υγείας, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως φιλοσοφική πεποίθηση και, κατ' αρχήν, δεν τυγχάνει της προστασίας που παρέχει η οδηγία 2000/78.

48. Εν κατακλείδι, η οδηγία 2000/78 δεν απαγορεύει κατ' αρχήν εθνική ρύθμιση η οποία θεσπίζει υποχρεωτικό εμβολιασμό στρατιωτικού, αντίθετο προς τις προσωπικές απόψεις του.

3. Εφαρμογή στις περιστάσεις της υπό κρίση υπόθεσης

49. Συνακόλουθα, ο προσφεύγων δεν μπορεί να αντιτάξει τις προσωπικές απόψεις του για την απαίτηση περί εμβολιασμού των στρατιωτικών έναντι του εργοδότη του ο οποίος εφάρμοζε εθνική νομοθεσία περί θεσπίσεως υποχρεωτικού εμβολιασμού των στρατιωτικών.

50. Ο προσφεύγων υποστήριξε ενώπιον του Δικαστηρίου ότι η απαίτηση περί εμβολιασμού που του επιβλήθηκε δυνάμει του άρθρου 4 ter της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21 τον υποχρέωνε να υπογράψει έντυπο εν επιγνώσει συναίνεσης, το οποίο ανέφερε ρητώς ότι οι μακροπρόθεσμες παρενέργειες των εμβολίων κατά της COVID-19, συμπεριλαμβανομένου του κινδύνου θανάτου, παρέμεναν άγνωστες. Κατά τον προσφεύγοντα, η αβεβαιότητά του ως προς τους κινδύνους που συνδέονται με το εμβόλιο ενισχύθηκε μεταγενέστερα από το γεγονός ότι πλείονα άτομα που είχαν εμβολιαστεί στη συνέχεια νόσησαν ή απεβίωσαν από την COVID-19. Επομένως, μολονότι τα εμβόλια χαρακτηρίστηκαν επισήμως ως ασφαλή, ο προσφεύγων συμπέρανε ότι το πρόγραμμα εμβολιασμού κατά της COVID-19 καθοδηγούνταν κυρίως από τα εμπορικά συμφέροντα των φαρμακευτικών εταιριών και, ως εκ τούτου, έθετε σε κίνδυνο τους στρατιωτικούς που έπρεπε να εμβολιαστούν, ανεξαρτήτως της φερόμενης αποτελεσματικότητας και ασφάλειας των εμβολίων. Ο προσφεύγων προσέθεσε ότι δεν επιθυμούσε να θέσει σε κίνδυνο τη ζωή του εκτιθέμενος σε πιθανές παρενέργειες προκειμένου να συμβάλει στις κερδοσκοπικές δραστηριότητες των φαρμακευτικών εταιριών.

[15] Βλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 8ης Απριλίου 2021, Vavřička κ.λπ. κατά Τσεχικής Δημοκρατίας, CE:ECHR:2021:0408JUD004762113, στο εξής: απόφαση Vavřička, § 335 και 337. Στην εν λόγω υπόθεση, οι έξι προσφεύγοντες προσέβαλαν τη νομική υποχρέωση που επιβάλλει η Τσεχική Δημοκρατία για τον παιδικό εμβολιασμό κατά διαφόρων λοιμωδών νόσων. Στον ένα εκ των προσφευγόντων επιβλήθηκε πρόστιμο λόγω μη εμβολιασμού των τέκνων του, ενώ άλλοι προσφεύγοντες ήταν γονείς των οποίων τα τέκνα δεν έγιναν δεκτά για εγγραφή σε προσχολικές δομές λόγω μη συμμόρφωσης προς την απαίτηση περί εμβολιασμού. Όλοι οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, τρεις δε εξ αυτών επικαλέστηκαν το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ. Το ΕΔΔΑ απέρριψε ως απαράδεκτα τα αιτήματα που στηρίζονταν στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ.

[16] Βλ. απόφαση Vavřička § 335 (η υπογράμμιση δική μου). Το κριτήριο περί «πεποίθησης αρκούντως εδραίας, εμπεριστατωμένης, συνεκτικής και σοβαρής» καθιερώθηκε με την απόφαση Campbell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου. Στην απόφαση εκείνη, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι «ο όρος "πεποιθήσεις", κατά τη συνήθη έννοιά του και αυτοτελώς θεωρούμενος, δεν είναι συνώνυμος των όρων "γνώμη" και "ιδέες", όπως χρησιμοποιούνται στο άρθρο 10 [της ΕΣΔΑ] που κατοχυρώνει την ελευθερία έκφρασης· απαντάται στη γαλλική απόδοση του άρθρου 9 [της ΕΣΔΑ] ["beliefs" στην αγγλική απόδοση] –το οποίο κατοχυρώνει την ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας– και υποδηλώνει απόψεις οι οποίες έχουν ορισμένο επίπεδο αξιοπιστίας, σοβαρότητας, συνοχής και σημασίας». Βλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 25ης Φεβρουαρίου 1982, CE:ECHR:1982:1222JUD002481006, § 36.

51. Η εναντίωση του προσφεύγοντος στην απαίτηση περί εμβολιασμού επιτάθηκε περαιτέρω από το γεγονός ότι η κυβέρνηση, η οποία επέβαλε την απαίτηση αυτή με το άρθρο 4 ter της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21, ουδεμία ευθύνη ανέλαβε για τις πιθανές δυσμενείς επιπτώσεις του εμβολίου. Ο προσφεύγων υποστήριξε επίσης ότι δεν θα ήταν αντίθετος στην απαίτηση περί εμβολιασμού εάν αυτή επιβαλλόταν βάσει του άρθρου 206 bis του νομοθετικού διατάγματος 66/10.

52. Όπως προκύπτει τόσο από την απόφαση περί παραπομπής όσο και από τα επιχειρήματα που προέβαλε ο προσφεύγων κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, φρονώ ότι ο προσφεύγων δεν προσκόμισε στοιχεία που να αποδεικνύουν ότι η αντίθεσή του στην απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 απορρέει από φιλοσοφική πεποίθηση. Απεναντίας, η συλλογιστική για την εναντίωσή του στην απαίτηση αυτή φαίνεται να είναι διττή. Πρώτον, η εναντίωσή του στηρίζεται στην επικριτική άποψή του, υπό το πρίσμα της υγείας, ότι τα εμβόλια δεν ήταν ασφαλή διότι, μεταξύ άλλων, η διανομή τους εξυπηρετούσε κατά κύριο λόγο τα εμπορικά συμφέροντα της φαρμακευτικής βιομηχανίας. Δεύτερον, ο προσφεύγων επέκρινε την απροθυμία της κυβέρνησης να αναλάβει οποιαδήποτε ευθύνη για τις δυνητικές παρενέργειες του εμβολίου, όπερ εξηγεί γιατί η κυβέρνηση δεν ανάγκασε τους στρατιωτικούς να εμβολιαστούν.

53. Όπως επισήμανε η Επιτροπή κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η γνώμη του προσφεύγοντος ενδέχεται να αλλάξει με την εμφάνιση νέων επιστημονικών δεδομένων, όπερ σημαίνει ότι η γνώμη αυτή δεν συνιστά συνολική κοσμοθεωρία στηριζόμενη σε φιλοσοφικές ή πνευματικές εκτιμήσεις. Η γνώμη του φαίνεται να περιορίζεται σε αυτό καθεαυτό το εμβόλιο κατά της COVID-19 και βασίζεται στους εικαζόμενους κινδύνους για την υγεία που ενέχει το εμβόλιο αυτό, οι οποίοι, κατά τον προσφεύγοντα, δεν εκτιμήθηκαν επαρκώς βάσει των διαθέσιμων ιατρικών επιστημονικών στοιχείων κατά τον χρόνο επιβολής της απαίτησης περί εμβολιασμού κατά της COVID-19. Η εναντίωσή του στο εμβόλιο εκφράζει επίσης τη διαφωνία του με την κυβερνητική πολιτική σχετικά με την απαίτηση περί εμβολιασμού.

54. Συναφώς, ο προσφεύγων δεν φαίνεται να στηρίζεται σε αμιγώς φιλοσοφική πεποίθηση.

55. Από το σύνολο των προεκτεθέντων συνάγεται το συμπέρασμα ότι η επικριτική γνώμη του προσφεύγοντος σχετικά με την απαίτηση περί εμβολιασμού δεν συνιστά πεποίθηση προστατευόμενη από το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78.

56. Κατά συνέπεια, ο προσφεύγων δεν μπορεί να στηριχθεί στην οδηγία 2000/78 για να προσβάλει την εφαρμογή από τον εργοδότη του της πράξης νομοθετικού περιεχομένου 44/21.

57. Συνοψίζοντας, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στο πρώτο και στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα ότι η οδηγία 2000/78 δεν έχει εφαρμογή υπό τις περιστάσεις της υπό κρίση υπόθεσης, δεδομένου ότι η προβαλλόμενη δυσμενής διάκριση δεν εμπίπτει σε κανέναν από τους απαγορευόμενους από την οδηγία λόγους διακρίσεων.

58. Η οδηγία 2000/78 απαγορεύει, μεταξύ άλλων, τις διακρίσεις λόγω «πεποιθήσεων». Εντούτοις, προσωπικές απόψεις, στηριζόμενες σε ανησυχίες για την υγεία ή σε διαφωνία με την κυβερνητική εμβολιαστική πολιτική, δεν συνιστούν «πεποιθήσεις» κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78.

Β. Επικουρικώς

59. Στην περίπτωση που, παρά ταύτα, το Δικαστήριο κρίνει ότι προσωπική γνώμη σχετική με τον εμβολιασμό, στηριζόμενη σε ανησυχίες για την υγεία ή σε διαφωνία με δημόσια εμβολιαστική πολιτική, συνιστά «πεποίθηση» κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, πρέπει να εκτιμηθεί αν η μεταχείριση του προσφεύγοντος μπορεί να χαρακτηρισθεί ως άμεση ή έμμεση διάκριση και, σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως, αν μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση μπορεί να δικαιολογείται.

60. Άμεση διάκριση, απαγορευόμενη από το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο α′, της οδηγίας 2000/78, υφίσταται όταν η διαφορετική μεταχείριση στηρίζεται άμεσα σε έναν από τους απαγορευόμενους λόγους που ορίζονται στην οδηγία. Η επίμαχη ιταλική νομοθεσία δεν στηρίζεται στην προσωπική γνώμη του στρατιωτικού προσωπικού σε σχέση με τον εμβολιασμό κατά της COVID-19. Επομένως, η νομοθεσία αυτή δεν μπορεί να εκληφθεί ως εισάγουσα άμεση διάκριση.

61. Έμμεση διάκριση λόγω πεποιθήσεων, απαγορευόμενη από το άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, της οδηγίας 2000/78, υφίσταται όταν ένας εκ πρώτης όψεως ουδέτερος κανόνας ή πρακτική περιάγει πρόσωπα ορισμένων πεποιθήσεων σε μειονεκτική θέση [17].

62. Αν η προσωπική γνώμη του προσφεύγοντος, η οποία εναντιώνεται στην απαίτηση περί εμβολιασμού, εκληφθεί ως «πεποίθηση» κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, ο κανόνας που θέσπισε η ιταλική νομοθεσία, ο οποίος προβλέπει αναστολή καθηκόντων χωρίς καταβολή αποδοχών για τους μη εμβολιασμένους στρατιωτικούς, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι περιάγει εμμέσως τα μέλη αυτά του στρατού σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τους λοιπούς στρατιωτικούς που έχουν εμβολιαστεί οικειοθελώς.

63. Εντούτοις, η έμμεση διάκριση μπορεί να δικαιολογείται από θεμιτό στόχο, εφόσον τα μέσα για την επίτευξη του στόχου αυτού είναι πρόσφορα και αναγκαία [18].

64. Όσον αφορά την προϋπόθεση σχετικά με την ύπαρξη θεμιτού στόχου, η Ιταλική Κυβέρνηση διευκρίνισε ότι η επίμαχη απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 επιβλήθηκε ως οργανωτικό μέτρο σε σχέση με τις δραστηριότητες και τα καθήκοντα του στρατιωτικού προσωπικού κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19. Το μέτρο αυτό επιδίωκε διττό στόχο: αφενός μεν, αποσκοπούσε στην προστασία των στρατιωτικών από τη μόλυνση με SARS-CoV-2 κατά την άσκηση των καθηκόντων τους κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19· αφετέρου δε, αποσκοπούσε στην προστασία της δημόσιας υγείας, διασφαλιζομένης συγχρόνως της ορθής εκπλήρωσης των εν λόγω καθηκόντων.

65. Στην απόφαση Nordic Info, το Δικαστήριο χαρακτήρισε την πανδημία COVID-19 σοβαρή απειλή για τη δημόσια υγεία ικανή να προκαλέσει τον θάνατο σε διάφορες κατηγορίες του πληθυσμού και να επιβαρύνει, ή ακόμη και να επιφέρει κορεσμό, στο εθνικό σύστημα υγείας [19].

[17] Βλ. απόφαση SCRL (Θρησκευτική αμφίεση) (σκέψη 37 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

[18] Βλ. άρθρο 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, σημείο i, της οδηγίας 2000/78.

[19] Βλ. απόφαση της 5ης Δεκεμβρίου 2023, Nordic Info (C-128/22, στο εξής: απόφαση Nordic Info, EU:C:2023:951, σκέψη 120).

66. Εξάλλου, η προστασία της δημόσιας υγείας αποτελεί προδήλως θεμιτό σκοπό, όπως επιβεβαιώνεται από πάγια νομολογία του Δικαστηρίου. Συγκεκριμένα, στην απόφαση Memoria και Dall'Antonia, το Δικαστήριο έκρινε ότι «η προστασία της δημόσιας υγείας περιλαμβάνεται μεταξύ των επιτακτικών λόγων γενικού συμφέροντος που έχουν αναγνωριστεί από το δίκαιο της Ένωσης και ότι τα κράτη μέλη διαθέτουν στον τομέα αυτόν ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως» [20].

67. Σε παρόμοια περίπτωση, το ΕΔΔΑ έκρινε, στην υπόθεση Pasquinelli κ.λπ. κατά Αγίου Μαρίνου, ότι απαίτηση περί εμβολιασμού επιβληθείσα από κράτος σε ορισμένους επαγγελματίες του τομέα της υγείας κατά τη διάρκεια της πανδημίας COVID-19 επιδίωκε, στην κατάσταση έκτακτης ανάγκης στον τομέα της δημόσιας υγείας η οποία ενείχε σοβαρό κίνδυνο για το σύνολο του πληθυσμού, θεμιτό στόχο προστασίας της δημόσιας υγείας και των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων. Το δικαστήριο αυτό έκρινε επίσης ότι κατά την εκτίμηση της αναλογικότητας των επιβληθέντων περιοριστικών μέτρων πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ο προσωρινός χαρακτήρας, η περιορισμένη ένταση και οι εξαιρετικές περιστάσεις [21].

68. Ο προσφεύγων διευκρίνισε ότι ήταν διατεθειμένος να προσκομίσει απόδειξη για τη διεξαγωγή αρνητικού ελέγχου ανίχνευσης COVID-19 κάθε 48 ώρες, αλλά αυτό δεν έγινε δεκτό και τέθηκε σε αναστολή καθηκόντων λόγω της άρνησής του να εμβολιαστεί. Περαιτέρω, ο προσφεύγων ισχυρίζεται ότι, καίτοι εργαζόταν ως μέλος των ενόπλων δυνάμεων, απασχολούνταν σε εργασία γραφείου, παρόμοια με εκείνη του πολιτικού προσωπικού το οποίο δεν χρειαζόταν να εμβολιαστεί προκειμένου να συνεχίσει να εργάζεται για τον ίδιο εργοδότη.

69. Με τα επιχειρήματα αυτά, ο προσφεύγων αμφισβητεί τον πρόσφορο και αναγκαίο χαρακτήρα της ιταλικής νομοθεσίας.

70. Η Ιταλική Κυβέρνηση επέβαλε στους στρατιωτικούς, σεβόμενη παράλληλα την ελευθερία έκφρασής τους, την απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 και τους έδωσε την επιλογή να κάνουν το εμβόλιο ή να το αρνηθούν. Σε περίπτωση άρνησής τους, ανεξαρτήτως του επαγγελματικού τους ρόλου και των καθηκόντων που ασκούσαν, η συνέπεια ήταν η προσωρινή αναστολή της εργασιακής τους σχέσης με το καθού.

71. Παρά το επιχείρημα του προσφεύγοντος ότι ως μέλος του στρατού ασκούσε καθήκοντα υπαλλήλου γραφείου, με περιορισμένες επαφές με τρίτους, η ως άνω απαίτηση περί εμβολιασμού δεν μπορούσε να επιβάλλεται κατά περίπτωση. Αντιθέτως, ίσχυε ισότιμα για όλους τους στρατιωτικούς που εργάζονταν για το καθού, είτε πίστευαν στην αποτελεσματικότητα και την ασφάλεια των εμβολίων αυτών είτε όχι.

[20] Βλ., συναφώς, απόφαση της 14ης Νοεμβρίου 2018, Memoria και Dall'Antonia (C-342/17, στο εξής: απόφαση Memoria και Dall'Antonia, EU:C:2018:906, σκέψη 54 και εκεί μνημονευόμενη νομολογία).

[21] Βλ. απόφαση του ΕΔΔΑ της 29ης Αυγούστου 2024, Pasquinelli κ.λπ. κατά Αγίου Μαρίνου, CE:ECHR:2024:0829JUD002462222, § 94 έως 96 και 128. Το 2021 ο Άγιος Μαρίνος θέσπισε νόμο που προέβλεπε ότι όλοι οι εργαζόμενοι στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας και της υγείας που έρχονται σε άμεση επαφή με ασθενείς πρέπει να εμβολιάζονται κατά της COVID-19. Καίτοι ο εμβολιασμός δεν ήταν υποχρεωτικός, ο νόμος όριζε κατά σειρά προτεραιότητας εναλλακτικά μέτρα για οποιονδήποτε αρνούνταν να εμβολιαστεί, συμπεριλαμβανομένης της αλλαγής καθηκόντων ή της μετακίνησης σε κενές θέσεις της δημόσιας διοίκησης με περιορισμένες επαφές με ασθενείς και τη χρήση υπολοίπου αδειών ή υποχρεωτικό έλεγχο ανίχνευσης αντισωμάτων ανά 48 ώρες. Μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι επιλογές αυτές ήταν ανέφικτο να εφαρμοστούν, εξεταζόταν το ενδεχόμενο προσωρινής αναστολής καθηκόντων με καταβολή του μισθού, υπό την προϋπόθεση της άσκησης κοινωνικά ωφέλιμων δραστηριοτήτων. Ο νομοθέτης του Αγίου Μαρίνου δικαιολόγησε το πρόγραμμα αυτό με το επιχείρημα ότι οι εν λόγω εργαζόμενοι διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο μόλυνσης και ότι ο εμβολιασμός είναι ουσιώδους σημασίας για τη διασφάλιση τόσο των ευάλωτων ασθενών όσο και της συνέχειας του συστήματος κοινωνικής πρόνοιας και υγειονομικής περίθαλψης. Μια ομάδα εργαζομένων που αρνήθηκε να εμβολιαστεί υπήχθη στα ανωτέρω μέτρα και προσέβαλε το πρόγραμμα ενώπιον του ΕΔΔΑ με το επιχείρημα ότι συνιστά παράβαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ και παράνομη διάκριση κατά το άρθρο 14 αυτής, σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του πρωτοκόλλου αριθ. 12 της ΕΣΔΑ. Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η διαφορετική μεταχείριση μεταξύ εμβολιασμένου και μη εμβολιασμένου προσωπικού δεν δικαιολογείται επαρκώς υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ.

72. Όσον αφορά την προϋπόθεση σχετικά με την ύπαρξη πρόσφορων και αναγκαίων μέσων, συντάσσομαι με την άποψη της Ιταλικής Κυβέρνησης η οποία εξέθεσε ότι δεν υπήρχαν άλλα πρόσφορα και λιγότερο επαχθή μέτρα σε σχέση με τον επιδιωκόμενο από την εν λόγω εθνική ρύθμιση σκοπό. Έστω και αν ο έλεγχος ανίχνευσης SARS-CoV-2 θα μπορούσε να θεωρηθεί λιγότερο επαχθής, δεν προσέφερε το ίδιο επίπεδο πρόληψης με τον εμβολιασμό. Η συγκεκριμένη λύση, αυτή καθεαυτή, δεν θα ήταν ούτε πρόσφορη ούτε αποτελεσματική για να αποτρέψει τη μόλυνση των στρατιωτικών με COVID-19 και την εξάπλωση της νόσου, θα έθετε δε σε κίνδυνο τις θεμιτές προσπάθειες της ως άνω κυβέρνησης στον τομέα της δημόσιας υγείας για περιορισμό των επιπτώσεων της πανδημίας. Επιπλέον, η διοργάνωση συχνών ελέγχων ανίχνευσης COVID-19 ανά 48 ώρες για τους στρατιωτικούς θα απαιτούσε υπέρμετρες προσπάθειες και δαπάνες οι οποίες θα ήταν δύσκολο να καλυφθούν από το ήδη βεβαρημένο με τη διαχείριση της πανδημίας σύστημα υγείας.

73. Απεναντίας, η απαίτηση περί εμβολιασμού κατά της COVID-19 αποσκοπούσε στη μείωση του κινδύνου νόσησης των στρατιωτικών και στη μείωση της πιθανότητας να μεταδώσουν στη συνέχεια τον ιό SARS-CoV-2 σε τρίτους. Επιπλέον, την εποχή εκείνη, όσο μεγαλύτερο ήταν το ποσοστό των εμβολιασμένων ατόμων, τόσο λιγότερο μπορούσε να διαδοθεί ο ιός, όπερ συνέβαλε στην ανάπτυξη ανοσίας αγέλης.

74. Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, είμαι της γνώμης ότι ο εθνικός κανόνας πληροί κάθε κριτήριο του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, σημείο i, της οδηγίας 2000/78, καθότι επιδίωκε τον θεμιτό στόχο της προστασίας της δημόσιας υγείας μέσω της αποτροπής της εξάπλωσης της COVID-19 με μέσα τόσο αναγκαία όσο και αναλογικά.

75. Κατά συνέπεια, ακόμη και αν το Δικαστήριο κρίνει ότι η πράξη νομοθετικού περιεχομένου 44/21 μπορεί να χαρακτηρισθεί ως έμμεση διάκριση λόγω «πεποιθήσεων» κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ότι μια τέτοια ρύθμιση μπορεί παρά ταύτα να δικαιολογείται βάσει του άρθρου 2, παράγραφος 2, στοιχείο β′, σημείο i, της οδηγίας, καθότι επιδίωκε θεμιτό στόχο, ήτοι την προστασία της δημόσιας υγείας, συμπεριλαμβανομένης της υγείας του απασχολούμενου από το Υπουργείο Άμυνας στρατιωτικού προσωπικού. Επιπλέον, κατά τον χρόνο θεσπίσεως του κανόνα από τον Ιταλό νομοθέτη δεν υπήρχαν πρόσφορα και λιγότερο επαχθή εναλλακτικά μέτρα για την επίτευξη του σκοπού αυτού.

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

76. Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η αναστολή καθηκόντων, χωρίς καταβολή αποδοχών, στρατιωτικού που αρνήθηκε να εμβολιαστεί κατά της COVID-19 μπορεί να θεωρηθεί αντίθετη προς τα άρθρα 1 και 24 του Χάρτη.

77. Όπως υποστήριξα στις παρούσες προτάσεις, προσωπικές απόψεις σχετικά με απαίτηση περί εμβολιασμού, όπως αυτές που εκφράζει ο προσφεύγων, δεν εμπίπτουν στην έννοια των πεποιθήσεων που προστατεύονται από το άρθρο 1 της οδηγίας 2000/78. Ακόμη και αν οι απόψεις αυτές συνιστούν πεποιθήσεις κατά την έννοια της οδηγίας αυτής, η έμμεση διάκριση που προκύπτει εξ αυτών μπορεί να δικαιολογείται από λόγους γενικού συμφέροντος. Επομένως, οι συνέπειες που απορρέουν από την εφαρμογή της επίμαχης νομοθετικής ρύθμισης δεν μπορούν να θεωρηθούν ότι θίγουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ή τα δικαιώματα του παιδιού, τα οποία προστατεύονται από τα άρθρα 1 και 24 του Χάρτη.

IV. Πρόταση

78. Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω εκτιμήσεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε το Consiglio di Stato (Συμβούλιο της Επικρατείας, Ιταλία) ως εξής:

Η οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία,

έχει την έννοια ότι δεν αποκλείει απαίτηση περί εμβολιασμού επιβαλλόμενη από το εθνικό δίκαιο σε στρατιωτικό εν αντιθέσει προς τις προσωπικές του απόψεις.

Η οδηγία αυτή απαγορεύει, μεταξύ άλλων, τις διακρίσεις λόγω «πεποιθήσεων». Εντούτοις, προσωπικές απόψεις στηριζόμενες σε ανησυχίες για την υγεία ή σε διαφωνία με την κυβερνητική εμβολιαστική πολιτική δεν συνιστούν «πεποιθήσεις» κατά την έννοια της οδηγίας 2000/78.